

Arian Leka
DOLLAP

Biblioteka: Eseji
Izdavač: **plima**
Urednik: prof. dr Esad Bajtal
Za izdavača: Jovan Nikolaidis
Design: Gazmend Çitaku
Štampa: IVPE, maj 2015
Tiraž: 500 kom.

Copyright © autor
Sva prava pridržana

Pokrovitelj Projekta: **CEKUM**

ISBN
COBBIS

ARIAN LEKA

DOLLAP

Preveli: Sabri Halili, Natalija Žaba

plima

U jednom od zapisa o Kafki, Valter Benjamin navodi priču koja se odvija u nekom hasidskom selu. U neuglednoj krčmi u kojoj se okuplja sirotinja, “neke večeri, u smiraj šabata”, sjede i razgovaraju Židovi. Svi se u toj gostionici poznaju čitavi život. Oni koji ostanu iskreno će ožaliti smrt onih koji odu prvi. Sjede oni tu kao i svake večeri i jedni drugima pričaju priče koje su već bezbroj puta čuli. Ničeg novog nema u toj krčmi, osim stranca, odrpana i umorna koji, sam sa svojim mislima, sjedi u mračnom kutu.

Razgovaraju ljudi, bez želje da kažu nešto mudro, tek da vrijeme prođe – uostalom, nijedna nas mudrost od prolaska vremena nije spasila. Ljudi koji imaju malo, maštaju mnogo – mašta je njihova najdraža igra. Tako jedan od njih upita: “A što biste poželjeli da imate samo jednu želju?”

Prvi je rekao kako bi poželio novac. Drugi se nadao da će udati kćer. Treći je, opet, želio stolarski

alat. Na koncu, kada su svi izrekli svoje želje, okrenuli su se k strancu u uglu. On je isprva, uljudno i uporno, odbijao da govori o onome što želi, da bi na koncu ipak popustio nagovaranju...

“Htio bih da sam moćan kralj i da vladam u velikoj zemlji i da noću ležim i spavam u svojoj palači i da u noći nagrne neprijatelj na granicu i, prije nego što zarudi zora, jahači prodru do mog dvora, i da nema otpora, i da se trgnem iz sna i nemam više vremena ni da se odjenem, i da u košulji bježim preko gora i dolina i šuma i brežuljaka, i bez mira dan i noć, sve dok se ne nađem ovdje na klupi u vašoj krčmi, spašen. To želim.” Ljudi su, zbunjeni, upitali stranca: “Ali: što ti imaš od te želje?” Stranac je mirno rekao: “Košulju.”

* *

Dobre priče, a vjerujem kako sam vam upravo prepričao takvu, uzaludno je pokušavati naknadno objasniti. U njima je rečeno sve što je potrebno, baš onako kako je potrebno. Tumač priču ne objašnjava: on je uništava. Pisac koji ima potrebu da podučava i objašnjava ne objašnjava čitaocu, nego sebi: to je ironična istina. Nije čitalac onaj kojem nije jasno, nego je to pisac sam.

Od upravo suprotne vrste je književnost Ariana Leke, čija dva eseja (premda se i u pokušaju da se žanrovski njegova dva ovdje uvrštena teksta objasne, nužno promašuje) donosi izdanje koje je pred vama. Umjetnost je jedna i sva je prepletena. O tome svjedoči Lekin tekst. Ne samo da je nemoguće (napokon, i nepotrebno) odrediti gdje počinje ono prozno a gdje ono poetsko, nego je nemoguće (dakako i nepotrebno) odrediti gdje počinje književnost a gdje muzika, recimo. Pa ih Leka u svom eseju “U potrazi za izgubljenom košuljom” tako suptilno prepliće (istovremeno ih, tako prepletene, preplićući i sa Prustom, na čiji *magnum opus* naslov Lekinog teksta referiše).

Svijet je beskrajno složen i uspješno izbjegava našu potrebu da ga klasifikujemo, uredimo. Umjetnost svijet ne objašnjava, nego dodatno usložnjava. Tako funkcioniše Lekin tekst.

Od košulje u kojoj se rađamo, preko košulja iz ormara Lekinog djeda, do krvave košulje u kojoj je preminuo Franc Ferdinand, ustrijeljen u gradu kojim junak *potrage za izgubljenom košuljom* promišljajući svoj život korača, Leka košulju pretvara u centralnu tačku, konstantu (porodične) istorije: u ključ u kojem tu povijest treba čitati (ili pjevati).

U sličnoj maniri, u drugom tekstu ove knjige, koji počinje kao svojevrsni dijalog sa Martinom Hajdegerom, a završava vrlo suptilnom varijacijom hajdegerovske teze o stanovanju u jeziku (životu u imenima kod Leke), provincija postaje centralnom tačkom potrage za autentičnom egzistencijom, jedinom vrijednom življenja.

Nema ničeg provincijalnog u Lekinoj umjetnosti, čak ni onda kada govori o provinciji. Leka je ozbiljan pisac, ozbiljan ne u našim balkanskim, ja-tebi-serdareti-meni-vojvodo parametrima, nego ozbiljan u apsolutnim parametrima, jedinim u kojima je dozvoljeno govoriti o umjetnosti.

* *

Max Brod, koji je odbio izvršiti Kafkinu volju i nakon njegove smrti uništiti cjelokupno njegovo djelo, na jednom mjestu piše: “Sjećam se jednog razgovora s Kafkom, razgovora koji je počeo s današnjom Evropom i propašću čovječanstva. ‘Mi smo’, rekao je, ‘nihilističke misli, samoubilačke misli koje se javljaju u glavi Božjoj’. Mene je to namah podsjetilo na sliku svijeta gnoze. Bog kao opaki demijurg, svijet kao prvi grijeh. ‘A ne’, rekao je, ‘naš svijet je samo Božji hir, loš dan.’ – ‘Tada izvan

tog pojavnog oblika svijeta, za koji mi znamo, postoji nada? – Nasmiješio se: ‘O da, dovoljno nade, beskrajno mnogo nade – samo ne za nas’.”

Šta imamo od takvog svijeta, da parafraziramo pitanje upućeno junaku hasidske anegdote s početka našeg teksta? Mnogo, *beskrajno mnogo* – između ostalog i književnost, tu košulju koja nas štiti od hladnoće i sirovosti svijeta. Arian Leka se sa dva eseja koji čine ovu knjigu, crnogorskom, time i južnoslovenskom čitaocu, predstavlja kao vješt krojač, majstor svog zanata. Da li zbog dobrog kroja, da li zbog znalčki odabranog materijala, košulja od teksta u koju je Leka odjenuo svog čitaoca - svakog od nas koji smo, ili ćemo uživati u ovoj knjizi, bili mi u svojim gradovima ili svojim provincijama - čini da osjetimo blizinu toplote, ljepote i nade. Zna tako da djeluje; i dobra košulja i dobra književnost.

Andrej NIKOLAIDIS

*...”U predjele gdje se svaki događaj
i svaka istorija ispravno pišu...”*

U POTRAZI ZA IZGUBLJENOM KOŠULJOM

I. Ouvertire/Agitato

Duga istorija iste harmonije. Komunisti sa visoko zasukanim rukavima, sa košuljama zakopčanim do kragne, ali bez kravate; anti-komunisti sa tako loše vezanom kravatom da ih čovjek može smatrat/i razočaranim intelektualcima iz svake partije; birači i zaštitnici izbora, sa zlatnom prugom od znoja na kragni od košulje; činovnici u dalekim pokrajinama zemlje, koja se kompletno pretvorila u provinciju i činovnici, koji su dobili lokalne izbore u napuštenim gradovima. To znači – svi.

Ex-lijevi, ex-desni, ex-vlasnici i ex-politički progonjeni, ex-osuđeni, ex-kolaboranti režima, pokajnici i oni koji se ne kaju, koji su se sjurili u religiju i vjeru s nadom da riječ

„oprosti mi“ donosi olakšanje i milost; ex-pisci, koji neće da prihvate da je njihova umjetnost bila neka vrsta oružja za masovno uništenje; odlikovani, koji vraćaju svoje ordenje i odužuju kredite; Jednom riječju – svi.

Heroji antifašističkog rata, sa pravom na besplatnu vožnju; prognani u klasnom ratu sa komunističkom zavjerom; baklje demokratije; pisci svakodnevnih uvodnih rubrika, zajedno sa analizama, koje svake noći uljuljkuju publiku u san; elegantni voditelji uglađenih televizijskih emisija koji u slučaju neke nesreće apeluju na prikupljanje novca; krijumčari, teroristi, strpljivi ljudi (oni nisu mogli biti svjedoci obećanog socijalističkog raja, ali su mogli golim okom vidjeti raspad logora, masovna iseljavanja, stvaranje novih država, ogroman rast interneta, oživljavanje lokalnih nacionalizama, uništavanje i prodaju javne imovine, otuđivanja javnog prostora), u potrazi za alijebijem, uspostavljanjem reda i pravde u životu i dalje tražiti Boga. To znači da su se svi ili gotovo svi odjednom sporazumjeli.

Kao što su se nekada očevi okupili oko Internacionale, tako se mi ujedinjujemo oko jedne prave ose: oko povratka tradiciji naših predaka, ali i oko najnovijeg trenda. Trenutak je, u kojem postkomunističke zemlje,

najsiromašnije među siromašnima, vade iz škrinja klišee i stereotipe, upravo onda kad provale krize i konflikti. Sa starih kolekcionarskih fotografija, obučeni u bijele košulje i bez kravate, ležerno nas posmatraju naši djedovi. Što nam je činiti? Ha! Haha! Hahaha!

Opet su se vratili tradiciji. Kako vam se sviđaju lideri, vođe, šefovi, mislioci i bosovi na mediteranskom prostoru, na Balkanu - u kolijevci u kojoj su, kako kažu, nastale anarhija i demokratija, na kojem su se igrale drame i komedije? *Senza giacca e cravatta ...? Without suit jacket? No tie?*

Sirotinja je jadona i u slučaju kad nekog imitira. Kao na modnim pistama, sa kojih se širi visoka moda, bili su međunarodni sastanci onih globalnih lidera, koji su nam ponudili rješenje - model za ublažavanje krize. Uz vesele, bijele boje, kad god je moguće bez kravate. Jesi li napokon shvatio nešto o teoriji uspjeha u javnosti? *Make up?* To se ne zove tako. *Carraoke culture?* To da. To nam se svima sviđa. Čak i onima koji ni za vjenčanja niti na sprovodima nisu imali tu sreću da obuku košulju i vežu kravatu oko vrata.

No, to nije bio razlog što sam sa košuljama bio na distanci. Radi se o jednom vremenski udaljenom odnosu. Zbog toga bi se i Ti morao

štititi. Uči iz moje sreće. Naročito kad vrijeme postaje blaže, gotovo kao domaća životinja kojoj oblačimo košulju. Posebno ako dan nije jednako dug koliko i noć, nego ona dominira, pokriva, primorava, kao što puder sakriva trag rane na vratu. Naročito kad te nađe daleko, u tuđoj zemlji. Kao što se dogodilo sa mnom u Sarajevu! Ha! Haha! Hahaha! Pomislio bi čovjek da je to bilo srce ljeta. Ni april, ni maj, nego juni. A ja mislim da vi znate da je juni u Sarajevu mart za Albance, a april za Britance: - *loš mjesec, koji miješa uspomene sa zadovoljstvom, plaši krhko korijenje, tjera ljiljan na zemlju mrtvaca*. Zbog toga pozavršavam poslove, spakujem nešto kao za uspomenu i odem ne osvrćući se! Ne patrone – hemijske olovke, trofeje međunacionalnih ratova. Ne ni bakarni kotao, majstorski iskovan, na čijem se horizontu vide džamija i crkva. Nađi košulju. Košulju, koja te makar štiti, ako ti već ne može dati slobodu. Ne od onih sa kojima se trgovalo kod čvora koji povezuje Pašinu džamiju sa Ferhadia ulicom, koja dalje vodi u pravcu rijeke Miljacke i Latinskog mosta. Tamo, gdje je 28. juna 1914. ... Sjećaš li se? Uzmi košulju i brzo prođi zid sa obješenim majicama. Ali nemoj čitati šta na njima piše. Naći čistu košulju u Sarajevu nije ni neki posao, ni zadovoljstvo, ni

igra. Rat onih, koji zaboravljaju, sa onima, koji se sjećaju.

U Sarajevo-bazaru odjeća je od riječi toliko zaprljana, kao da je krvlju poprskana. Dva svijeta nasuprot jedno drugome. Ovog vidljivog i onog nevidljivog. Hranimo se jezičkim konstrukcijama i leševima sjećanja. „Who is the Boss? - Josip Broz Tito „(Ali mi pjesma albanskog Juga, „Jasaman moj Lule e verdhë“, jednom reče da smo kao prvorazrednog imali Envera. A kao drugorazrednog Mehmeta Šehua. To su bili naši bosovi. Ne Tito. Josip Broz. Jedan pogođen od dijabetesa i gubitka pamćenja. Drugi metkom u srce ili u glavi. Idi! Idi dalje! Ne kupuj košulje na kojima su naštampani diktatori sa osmijehom na licu, koji miluju djecu ili mašu rukom).

„Cevapi is my drug!“ (Za ovu košulju ne dam ni cent. Albanska droga, naš brend sa sigurnim autorskim pravima, naš dar za svijet da se Evropa malo odmori nakon Balkanskog rata, nakon Prvog svjetskog rata, nakon Drugog svjetskog rata i poslije Hladnog rata (hladnijeg od piva i Coca-Cole?); naša droga se zove kanabis sativa: zdrava, naša zelena zvijezda! Melem za umornu, nihilističku, narcisoidnu Evropu. Idi dalje! Još neku. Pronađi još neku košulju.

„Yugo-car was made in Bosnia!“ (Zar smo mi Albanci, kad je industrija u pitanju, bili zaostali u odnosu na Bosnu? Ne. I mi smo, i to baš na dan 16. oktobra, godine 1978. kao poklon za rođendan komandanta Envera Hodže, ali i iz inata, posebno prema kineskim revizionistima, proizveli u glavnom gradu, u našoj herojskoj Tirani, prvi traktor. Svojim snagama. Sami – bez ikoga. Bez Jugoslovena, bez Rusa, bez Kineza, bez evropskih kapitalista i američkih imperijalista! Proleter i Albanije ujedinite se oko prvog albanskog traktora, koji je kompletno samo našim snagama proizveden! Živjeli!)

„Rakija correcting people“. „Do not make war - Make burek“. Ha! Haha! Hahaha! Mrvice od ideoloških snova. Ti, koji probijaš zidove od košulja u Sarajevo-Bazaru, nemoj doći u iskušenje! Čak iako je „vrijeme toplo i lijepo.“ Iako smo „ja i majka dobro i zdravo“. Nisu to slogani, koji se mogu naći na bluzama, koje se prodaju turistima. Niti je to uspomena koja se čuva. To je telegram nadvojvode Austrije njegovoj kćeri, napisan onoga dana kada je u njega pucao Gavrilo Princip. Ispalio je kao da je dao znak za početak neke konjičke trke. Gootovo! Kreni! Pali! Haha! Hahaha! A on je bio tako blizu Franca Ferdinanda da na njega nije morao pucati, nego mu je npr. mogao opa-

liti šamar. Mogao mu je reći: „Zašto dolaziš u ovaj izgubljeni ugao imperijalizma, gospodine stari?“ Šamar. Šamar umjesto metka. Kiss for Peace! Rat na umornom kontinentu može izbiti odmah, svakog časa. Sa ili bez poljupca, svejedno da li će ili neće austrijska košulja biti umrljana krvlju.

Zbog toga nemoj u Sarajevu uzeti za uspomenu patrone koje imaju izgled hemijske olovke. Svako nanijeto zlo se negdje zapiše. Na nebu ili u tijelu, sve se zapisuje. Ali nemoj kupiti ni košulju. Košulje imaju zarazne osobine. Okužiće te pesimizmom... One uđu u meso. Više ili manje kao što je ostala prilijepljena krvava košulja Kentaura Nesosa na tijelu Heraklea, evropskog mitološkog heroja. Od toga vremena, izgleda, počinje zamaranje glavnog junaka, zaboravljanje cilja.

Međutim, ni kupovina neke majice sa likom zlovoljnog ubice nadvojvode nije dobar savjet. Ni bluze s profilom prekrasne Sofije, koja s rukom na ustima u obliku lijevka viče: „Fraaaanc Ferdinaaand! Fraaaanc Ferdinaaand!“ Priče su sastavili majstori za preinačavanje istorije. The neverending story. Kao košulje. Više ili manje.

II. Allemande / Allegretto Grazioso

Hodao sam okolo po Sarajevu, u potrazi za tim suvenirom, ne sluteći, da će me tri godine kasnije, u martu 2014. na 100. jubilej Velikog rata, upravo grad Grac pozvati da napišem tekst sa naslovom „Košulja – Këmisha“. Nebeski most. Nadvojvoda Franc Ferdinand rođen je u Gracu. Tamo su mu obukli i prvu košulju. Grad u kojem su mu skinuli posljednju košulju sa već sleđenog tijela, bilo je Sarajevo. Ali zašto sam morao biti osjetljiv prema takvom odjevnom predmetu? Zašto su me slova i dugmad morali podsjetiti na patrone i prskanje krvi? Haha. Hahaha.

Prvu košulju mi nisu oblačili. Imao sam je na tijelu. Je li mi poklonjena? Jesam li je ukrao? Od koga? Povređujemo samo ljude koje volimo. To tako mora biti, ako sam i ja to uradio. Trgnuo sam je za sebe. Ukrao sam je kada se moja majka borila da mi donese život. Haha! Donijeti život! Zar ne zvuči kao „donijeti na pijacu“? Hahaha! Nije bilo loše u stomaku moje majke, imao sam čak i pravo da se krećem, ali mi je bilo tijesno, nisam bio slobodan. Zbog toga je ona, jednog toplog zimskog dana 1966. godine mislila da je dobro da me baci u pravcu nekog novog svijeta. Mundus Novus. I ja sam bio takav. Novi čovjek. Imao sam pravo

da plačem, ali ne i da govorim. Hahaha! Došao sam u život. Vjerujem da je to jasno. Ja sam jedan od onih koji su se rodili sa košuljom - u posteljici.

U to vrijeme, svi su u to vjerovali. Krvava košulja, u koju sam bio umotan, će me štititi. Od zla svake vrste. Od svake opasnosti. Vjerovalo se čak da smo mi „srećnici, koji smo rođeni u košulji“. Haha! Hahaha! Fatum. Sudbina. Franc Ferdinand nije bio rođen kao ja. Košulja, koju je on nosio, mogla mu je čuvati toplotu, ali mu nije mogla spasiti život.

Ali ni moja magična posteljica, koja, kažu, donosi sreću, nije bila takva. Bila je kao tanka kožica. Nije bila prava. Masno đubre, koje je, nakon što mi je sve dalo, trebalo baciti, kao što je to i učinjeno, iako onaj koji ju je na moje tijelo obukao, Bog, nije bio potpuno beznačajno biće u vrijeme kad sam se rodio. To je, čini se, bilo pravilo života, u koji sam došao: Niko ništa nije poklanjao! Čak i ono što ti je poklonjeno, nekome je oduzeto. Kako imovina, tako i život, prava. Skoro uvijek. Skidajući mi košulju sa tijela, babice su se pobunile protiv Božijeg klišeja. Koji posao ti radiš, Bože? Da li tkaš kožice? Pleteš li na razboju djevičanske himene? Tkaš li i dalje posteljice i placente? Je li to tvoj božanski proizvod, o, Oče-Gospode-Bože?

Godinu dana nakon što sam se rodio, tačno u februaru 1967. godine, zabranjena je ova vrsta agnostičke vjere. Mi, u košulji rođeni, nismo više uživali poseban status. Čak smo to morali sakrivati. Zašto nas je Bog umotao ovom kožicom? Da nas time obilježi nekim znakom? Da nam pokaže da smo bili odabrani u onom društvu Jakobinaca? Kažnjeni anđeli? Gabriel! Gavril. Haha! Haha! Ili Bombiks Mori umotan u svoj mjehur od svilene bube? Hahaha! Crv! Drugim riječima, pao je i sam Bog, tkač nonsensa. Crkve, džamije, *vakëfet*¹ i *Teke*² su ispražnjeni iznutra kao što se tijelo prazni radi balzamovanja. Mi smo bili dio istog tima. Bog je postao smrtnik, kao što smo mi postali ateisti. Uključujući mene. Koji sam u košulji rođen. Neposredno prije nego što me je pustila da padnem u ruke majke, jedna od babica je nada mnom izrekla želju: „Neka bude kralj i neka kao kralj vlada!“ Kralj!? Haha! Hahaha! Rođen sam kasno. Albanija je bila proglašena republikom. Narodna Republika. Vaši ljudi se nisu oblačili kao nekad: u odijela, u *brekushë*³, sa bijelom kapom od filca, sa kravatom. Ne u frak, u košulju sa manžetnama, čak ni sa *šešiirom repubike*⁴. Oblačili smo se unisex. U radnu i ratnu odjeću. Dim i metal. Voda i znoj. Svijetlo. Oblačili smo se u ideale budućnosti.

Isto tako kao sebe, oblačili smo i svoju djecu. Uključujući mene - novog čovjeka. U košulji rođenog...

III. Courante / Grave

Košulja u kojoj sam rođen nije bila jedina sa kojom sam se u životu sreo. U uglu hodnika, sa ramenima naslonjen na zid, kao da je u pitanju neka osoba, stajao je najveći dio namještaja u našoj kući. Tu je bio anhein, koji, kao da se zaustavio, među oblacima, tu negdje između temelja i krovnih greda koje nisu bile dobro isklesane. Bio je to ormar iz austro-ugarske epohe, ali je ovaj ormar izgledao kao neka katedrala. Moglo se misliti i da je tu bio neki zaglavljeni brod. Bio je to jedan od džinovskih komada namještaja, koji se danas više ne proizvode. Haha! Hahaha! Male porodice. Planiranje porodice. Puno računanja. Malo zadovoljstva. Sada svako može imati ormar u svojoj sobi. Katedrale-ormari, brodovi-ormari više nisu potrebni. Baš kao kao ni imperije. Radi mode.

Gladak, bez mišića, ali sa čvorovima i žilama, ormar je ličio na neku srušenu prirodnu silu, kao vazduh, kad ne duva vjetar. On se nije mogao sakriti. Ali ni otvoren pokazivati. Poluge od bronzne, upadljive šarke, metalni

ukrasi, a posebno veliki ključ brave na vratima davali su mu neprijateljski izgled. Kupio ga je moj djed u pograničnom gradu Skadru, u nekoj specijalnoj trgovini, u kojoj nije svako imao pravo da kupuje. Bila je to prodavnica za one koji su dobili rat. Naravno, i za njihove pristalice.

Tamo su na aukcijama prodavani komadi namještaja koji je bio oduzet od trgovaca i onih koji su zajedno sa okupatorima napustili Albaniju. Ormar je kupljen takav kakav je bio. Zajedno sa polugama, ogledalima, rezbarijama i zlatnim listićima, koji su pokušavali da mu daju krhkost. Ali on je bio ratni plijen. Nakon svega. Niko to nije znao. Ormar nije bio prazan sanduk. Na dan kada je kupljen, u njemu je bila odjeća. Kao što živo tijelo nosi organe važne za život i kao što glava nosi misli, a san košmare i snove. To je priča o tome kako je ovaj komad namještaja dospio do nas. Za mene je to bilo pozorište, kino, dok je za druge on ostao samo ormar.

Djed ga je volio kao nekog čovjeka. Nosio bi ga sa sobom gdje god ga je vodio posao za odbranu albanske granice. Deda je bio veteran. Snažan čovjek. Ranjen u Drugom svjetskom ratu. Čak mu je u tijelu zaostao dio nekog metka, negdje u jagodičnoj kosti lijevog obraza.

Mogao ga je izvaditi jednostavnim postupkom sa lokalnom anestezijom. Svi su znali ovu fatalnu priču. Ali samo bismo mi, djeca, smjeli to dodirnuti. Čak ne svi. Samo oni koji su u školi dobili desetku. Odabrani.

To se događalo jednom godišnje. Tada, kada su na Dan mučenika, kao i svakog 5. maja, pozvali djeda u školu, da priča o svojim sjećanjima. Govorio je o italijanskim zarobljenicima, o Njemcima obučenim u željezo, o prijateljima koji su krvarili na (kao košulja) bijelom snijegu; pričao je priče o pobjeđenim izdajnicima i diverzantima. Stajali smo u redu, tako da bismo prstima mogli dodirnuti komad nacističkog metka koji je drijemao u djedovom mlitavom obrazu. Činilo nam se kao da dodirujemo komadić nekog meteorita, koji je bijesno udario u površinu planete Marsa. Drugi veterani su na grudima nosili ordenje od metala. Ali nije djed. On je na lijevom obrazu nosio parče metka.

Za razliku od djeda, ormar na sebi nije imao ništa herojsko, iako je u njegovom tijelu bilo metala – poluge na vratima su bile od metala. I pored svoje raskoši, on je u svom tijelu imao nešto mlohavo, razmaženo, kao invalid. Izgledao je trom kad ga gledamo u tišini. Sa svojim polugama od pozlaćene bronzne, sa

ogledalima koja su postala slijepa i tankim izrezbarenim okvirom, posebno sa odjećom koju je u sebi nosio, ormar je izgledao kao stranac među mojim ljudima koji su bili čisto ali jednostavno obučeni. Činilo se kao da je stigao iz nekog vanbračnog odnosa. Kao od ljubavi koja nešto odaje. Kao iz nekog incesta, iz iskorištenjene krvi što se opet negdje ujedinjuje, a zatim ponovo razdvaja. Osjećali smo njegovo neprijateljstvo i neobazrivost, ne kroz snagu već kroz eleganciju njegovih tankih nogu, koje su bile slične štiklama, koje uspijevaju da drže uspravno neko snažno tijelo. To se odmah moglo primijetiti. To nije imalo nikakve veze s nama ljudima. Ni s drugim namještajem u kući. Izgledao je kao prirodni rođak stabala, uključujući i voćke koje su rasle svuda naokolo u djedovoj bašti. Nije imao usta da govori. Niti da bira. Niko ga nije mogao zaštititi i preuzeti. Njegovi gospodari su nestali. Sa okupatorom. Oni su pobjegli sa neprijateljima. Mi smo bili njegova nova porodica. Voljeli smo ga, ali smo ga se i plašili. Od njegove gracije. Ovaj osjećaj je bio prirodan i uopšte nije bio nepoznat i ostao je u nama kao oklijevanje, ljutnja, koji nisu nikad prelazili u potpunu mržnju.

Ali i pored te svoje magične strane, ne može se reći da je ormar bio jedno tako jedno-

stavno stvorenje. Imao je svoje svijetle i tamne strane. Kao i svaka stvar u životu toga vremena nije ni orman mogao ostati zaštićen – napale su ga naše bolesti - podjela na dva dijela, sindrom samoizolacije.

Ako biste zavirili u njega, kao što sam to ja činio, primjetili biste da je jedna tanka drvena lajsna, koja se protezala poprečno, dijelila ormar na dva dijela. Postavio ju je moj djed. Nije to bilo loše zamišljeno. Podijelivši ormar na dvije zone - dio za našu odjeću i dio za odjeću koja je u našu kuću došla zajedno sa ormarom - moj djed je podigao kontrolni punkt Čarli, Berlinski zid. Drvena lajsna je bila klon, granica, koja ni u kom slučaju ne bi smjela biti prekoračena. Jasna poruka od čovjeka, koji je 1949. godine branio južne granice. Ne samo mi ljudi, nego ni naša odjeća ne bi trebalo da komunicira s onim što nismo bili mi, s onim što nije bilo naše.

Istok se sa Zapadom susreo preko zatvorene odjeće unutar tog ormara, koji je bio podijeljen po sredini. U njemu nije moglo biti mira. Naša odjeća, odjeća naše kuće - na jednoj strani. S druge strane, neprijateljska odjeća. Modeli jednostavnih radnih košulja suprotstavljeni razmetljivosti tanko tkane vune i nježnosti i mekoti svile. Komadi s mirisom na

muškarce nasuprot ispeglanim odijelima sa faltnom i košuljama s uštirkanim kragnama. Šaptalo se da je u njemu poput crne magije i kao prokletstvo živio zao duh gospodara ormara, skriven u rupicama kragni, u rupicama za dugmad. Naredba je bila jasna i nedvosmislena. Te haljine ne treba ni dodirnuti. Ni rukama niti očima. Budući da sam poznao svoje rođake, ne bi me iznenadilo da, kad se jednog dana u zoru probudim, na krilima od orahovog drveta nađem naslikanu lobanju sa natpisom „Visoki napon! Smrtna opasnost!“. Kasno, čak vrlo kasno, shvatio bih da između ormara i moga djeda postoji neka čvrsta veza, koja se i okovom može nazvati, ali koja je bila tajna ljubav. To smo saznali nakon njegove smrti. Ormar je bio čvor, koji je djeda držao vezanog za svoju porodicu.

On je ostavio svoju krv, napustio pleme, porodicu, kada je otišao u planine, postao partizan, a kasnije i komunista. I sâm je pisao o svom porijeklu svaki put kada je podnosio molbu za prijem djece u školu. Ali čak i ako je navodno zaboravio, ona su ga podsjećala da on omalovažava samog sebe i da je samokritičan. Radio je to tako, želeći možda „da i sam drvo postane“ (kao onaj ormar?)

Čudim se! Kako to da nije kao svoju posljednju volju dao da, kad ode sa ovoga svijeta, rastave ormar i od njegovih krila naprave kovčeg od orahovine sa otmenim polugama i ogledalima koji bi ga štitili od zlih duhova i protivnika. Djed je umro povrijeđen. Nedostatak poštovanja, rečeno je. Od razočaranja. Ali u to vrijeme, to se nije smatralo bolešću. Bilo je napisano: „Preminuo od crne žutice“. Kada su podigli kovčeg, vidjeli su da je vrlo lak. Djed je bio težak i krupan čovjek. Kako se to dogodilo da je, kad je umro, iznenada postao toliko lakši? „Kako, zašto?“, rekao je moj veliki ujak, kad je podigao kovčeg. „Izašla je velika prdnjava, koja je, dok je još bio živ, činila njegovo tijelo teškim“. Ona je iz njegove unutrašnjosti sve isisala: mržnju, ljutnju i dileme o nonsensu klasne borbe i permanentne revolucije, za čije je dalje postojanje i sam doprinio. Sve je odletjelo. Zajedno sa djedom. U nebo komunističkog raja? Možda. Dovoljno, da je to bio raj.

Dakle, razumije se, zašto je onaj ormar, a ne neko drugo mjesto, za mene, kao dijete, bilo omiljeno mjesto za igru. Ostajao sam u njemu sve dok mi ne kažu: „Izlazi! Ti si odrastao! Postao si čovjek!“ Od tog dana, a da ni sam nisam dobro razumio, izgledalo je kao da je ormar napustio svijet katedrale, broda, pozorišta i bio-

skopa i sišao na zemlju. Noge, koje su ga nosile, nisam više vidio kao potpetice na cipelama. Od mjesta za zabavu, ovaj džinovski komad namještaja se za mene odjednom pretvorio u sklonište. Zatvorio sam se u njega. Izolovao sam se. Pobjegao sam. Nisam znao. Nisam mogao znati da je prostor unutar ormara najnaivniji oblik samoodbrane protiv kolektivizacije, protiv masovnosti, protiv uniformnosti misli i jednosmjernosti donošenja suda.

IV. Sarabande / Allegretto

U tom ormaru je bilo dvije vrste tame. Jedna stvar je mrak koji se spuštao zatvaranjem krila. Druga stvar je bila tama koja je dolazila kad god zažmurim. Tamo, u tim tamama, namirisao sam po prvi put da zanimanja nisu zanati. Ali ona nisu bila ni zanatske tehnike. Zanimanja se ne uče u školama. Ona su tekla u krvi. Kao magnezijum, so i gvožđe, kao mržnja i osveta. Sa zanimanjem su se ljudi radali, kao što sam ja rođen sa košuljicom, drugim riječima, umotan u posteljicu. Ali oni nisu bili nestvarni. Prije svega, zanimanja su imala jasan oblik: zanimanja - to je bila odjeća. Pantalone, jakne, cipele, kaljače, čizme, gume ne navlake preko cipela, vojni kaputi i kabalice. Više od svega, zanimanja su bile košulje.

U svakom slučaju, ona su bila opasna. Privlačila su pažnju. Čim sam obukao djedovu jaknu ukrašenu činovima, naramenicama i zvijezdama, navukao na sebe plavu košulju i radno odijelo, rukavice i čizme, osjećao sam se kao neka druga osoba. To nije imalo nikakve veze sa mrakom, nije to bila ni crna magija niti neka kletva. Čim sam ga obukao, odjeća je dobila oblik moga tijela. Otela me je, za sebe pridobila, postao sam njen taoc. Potpuno. U to vrijeme, u tom ormaru, ja sam glumac, učitelj, mehaničar, ribar sa koso namještenom beretkom, oficir granične službe, koji je progonio neprijatelje Albanije.

Tamo, i tim mrakovima, bio sam doktor; bio sam bravar, kuvar, pilot, policajac, poštar koji donosi vijesti; bio sam nosač, monter, akrobat, upravljao dizalicom, vozovođa, skretničar sa fenjerom u ruci i vozač, kao i traktorista, koji je radio za 2040. godinu i čovjek koji je u mraku pisao rime.

Na drugoj strani, na zabranjenoj strani, na pogrešnom ulazu u ormar, bile su sasvim druge profesije. Ta me je odjeća podsjećala na zanimanja koja se nisu dopadala mojoj porodici i koja država nije blagonaklono gledala. Advokat? (Koga brane, neprijatelje?) Trgovac? (Ahhh, prevarant?) Pripadnik vojske sa nekim

činom? (To znači pučist?) Imam, sveštenik i derviš sa bradom? (Parazit, špijun, kolaborant, prodavac otrova za um i dušu našeg *Novog Čovjeka*?) Jesi li možda poludio?

Iz tog razloga, odjeća s druge strane mi više nije ličila na neku tkaninu i materijal po mjeri skrojen, nego na neke zamke od dronjaka, kao što su izvori bolesti i uzroci smrti. Ona je bila dio nekog srušenog svijeta. „Ako ih dodirneš, postaćeš dio buržoazije, neprijatelj, a ne partizan sa zvijezdom na čelu, kao tvoj djed!“ zaprijetili bi mi roditelji ispruženim kažiprstom, koji je slučajno bio i prst za pušku. Smrtna noćna mora od dodira zabranjene odjeće bi potrajala, da djed, koji je umro kao panteista, nije u jednom razgovoru, koji je kao u groznici vodio sa samim sobom, rekao da se svakome od nas na nebu skroji zanimanje po mjeri, koje mu najbolje pristaje, iako tom krojaču ne možemo prepoznati ni iglu, ni konic, ni prste. Iz tog razloga nije izbačena neprijateljska odjeća iz zabranjene strane ormara. O samom razlogu nije nikad bilo govora, iako je bio očigledan. „Oni bacaju . ..? Oni su bili tamo kada je ormar kupljen! Nisam na to imao pravo. Ono što je bilo u mojoj moći, učinio sam. Razdvojio sam ih. Vlasnici bi se jednog dana mogli vratiti i tražiti ih,“ rekao je jednom

djed, kad se porodica preselila u pravcu južne granice Albanije, gdje je bilo avgustovskih provokacija u Vidohovi.

Gdje su bili vlasnici te odjeće? Čime se oni bave? Koja su im sada zanimanja kad je njihova odjeća ostala s one strane granice? Da li bi se oni vratili da bi od djeda uzeli ormar? Ako bi došli, ko bi branio djeda zbog toga što sam skriven oblačio odjeću, kada sam potajno bio advokat? (Ne daj Bože!) Koje su bitke vidjela, koje naredbe izdavala odijela sa mesinganom dugmadi i zvijezdama na epoletama, koja su bila zaključana u ormaru? Da li se nakinđurena odjeće svađala s jednostavnom radnom odjećom? A šta je snilo fino damsko donje rublje, čipke, damske pantalone s rajferšlusom s prednje strane? Šta se krilo ispod uskih šavova na prsima djevojačkih košulja? Kako to da oni nisu ostali na tijelu svojih vlasnica? Da li su i one u rukavima krile ljubavne poruke? I da li je u tim džepovima još uvijek sjeme otreseno sa cvijeća? Bila su to pitanja, koja nikada nisu postavljena, u vrijeme kada su roditelji vodili oštru kampanju, koja je kao bomba razbila želju da uđe u ormar.

U periodu, u kojem roditelji odlaze i ti kao dijete ostaješ sam, vraća ti se kuća kao što se vraća neko pravo ili silom oteta imovina.

Uprkos psovka i strahu, nisam se mogao savladati i ostati izvan one usisavajuće rupe - materice i groba. Otišao sam u ormar, kao u neku magičnu pećinu, čim su odrasli otišli na posao.

Ni psovke, niti prijetnje, pa čak ni strah od smrti ili bolesti nisu imali tu težinu. Zbog toga, izumitelji kakvi su oni bili, smislili su moji roditelji trik, da bi ormar držali što je moguće dalje od mene. Oni su izmislili tajno hemijsko oružje, koje više zastrašuje od oružja koje je Prvi svjetski rat proizvodio za masovno uništenje. Odvratna smrad. Ovo oružje je smrdjelo kao neki insekticid. Kakav je bio izum roditelja? Hmm! Haha! Hahaha! Ono što svijet poznaje od 1821. godine, oni su mi predložili 1970. Kasno? Izmišljamo ono što je već izmišljeno. Kasno otkrivamo. Tajno oružje je bio naftalin. Bijela supstanca sa odvratnim mirisom. $C_{10}H_8$. I to proizveden našim vlastitim snagama, domaća proizvodnja.

Tutnute u džepove, skrivene u manžetama i kragnama, kuglice su bile efikasno sredstvo protiv moljaca, ali ne toliko i protiv radoznalosti. U svakom slučaju, djelovalo je. Od naftalina sam kihao. Stigli su roditelji. Izvukli su me iz ormara. Sa podignutim rukama. Kao diverzanta. Igra i snovi su se time završili. Ormar

je povukao krila k sebi, kao što to čine ptice sa svojim velikim krilima. Sve se nekako smanjilo. Postalo je realno. Dok sam bio protjeran iz svijeta, koji sam volio – moje posteljice od drveta, iz ormara, on se, tamo u uglu hodnika, sa ramenima naslonjenim na zid, zaustavio u letu negdje ispod oblaka, između temelja i krovnih greda, a meni pozajmio svoja krila.

Ja više nisam pripadao tom svijetu. Oni su me brojali. Oni su me primorali. „Da su makar to upotrijebili protiv imperijalista i revizionista, protiv klasnih neprijatelja i izdajnika svih boja“ - rekao sam u sebi, misleći na naftalin. „Barem to.“

V. Bourrée / Lento Moderato

Izvukoše me iz takvog svijeta; odlazak se ne događa sam po sebi. Baš kao što su me izvukli iz košulje, s kojom sam se rodio. Imao sam šest godina kada su roditelji odlučili da moje dalje vaspitanje preuzmu novi nastavnici. Dosta je djeda i babe i starih ljudi!, govorili su. Ja nisam bio vlasništvo djeda i babe. Ni ormariovo. Ni kuće. Ja nisam bio imovina. Nisam imao pravo na imovinu. Rođen sam bez zlatnog lanca kojim je kapitalizam obmanjivao narode svijeta. Bio sam slobodan čovjek. Nisam mogao da glasam. Čak ni za djeda i babu, protiv roditel-

ja, novih učitelja i škole. Morao sam se vratiti u grad. Tamo, gdje sam se rodio. Da me ponovo usvoje roditelji. Da postanem građanin. Dobar građanin. „Hrabar, odan partiji i pametan kao čika Enver“, - „sedmogodišnji, savršen čovjek, koji ubija“. Kako sam se mogao zaštititi? Da opet nađem košulju? Posteljicu? Morao sam! Morao sam! Morao sam! Preživjeti. U novom svijetu. Djed i baba su smatrali da je nepošteno što me odvođe iz bašte i od kuće. Naravno, nisu na to gledali kao na prinudu. Međutim, moj povratak roditeljima ih je ipak podsjećao na oduzimanja vlasništva. Podsjetio ih je na agrarnu reformu 1946. godine, koja im je oduzela zemlju i stoku i učinila sirotinjom, ali ih nije ojadila, kao što su se jadno osjećali nakon mog odlaska – „kućnog jagnjeta koje je slobodno raslo u bašti među drvećem i žbunjem“. Praznih ruku su otišli iz onog života.

Iako su bašta i dvorište sada bili mnogo manji i u njima više nije bilo životinja i ptica, oni su za mene bili kao košulja na kojoj je neko nacrtao kućne ptice, slobodne ptice, voće i drveće. Priroda je bila dvorište moga djeda i babe. Ona je nadoknađivala sve što je u kući nedostajalo. Ali priroda nije bila kao mi. Priroda je poludjela. Imala je na to pravo. Skoro svakog dana.

Kora, pupoljci, korijenje, okca, cvijeće i lišće su pomahnitali čim bi osjetili toplotu zraka i dolazak kiša. Kad bi sjemenje upilo sunčeve zrake, pukotine sakupile smolu, drveće sokove koji su tajno tekli, kada su plodovi mijenjali boju, potpuno su se zanosili za mjesečinom i oblacima.

Drveće, žbunje i sjemenje su bili slobodni, biljke oduševljene, zanesene i za nas, ljude iz kuće, koji nisu mogli poludjeti. Mi na to nismo imali pravo. A ponekad mi je to je padalo na pamet. Ako se dogodi da se jednog dana čuje strašna buka, ako se kuća nekad razdvoji od temelja do krova, što se ne bi desilo zbog zemljotresa, niti od nekog tajnog prokletstva ili gnjeva susjeda. Uništavanje bi došlo po pravilu, od normalnosti i revnosti, da treba biti pažljiv i dobar čovjek. Tako je bašta, a naročito u proljeće, bila ništa drugo nego mjesto u kojem sam potonuo, posebno sa takvim mislima; bio je to predio svih predjela, gdje sam se sakrio od života bez grešaka, mučnog reda, gdje nisam ni sa kim govorio i sâm sa sobom i bez optimizma mogao misliti o tome da vjetar koji duva može biti uzdah, a kiša, koja je sa neba oticala kroz odvodne cijevi, može biti suza.

Ja nisam bio izuzetak. Moji vršnjaci su takođe imali svoje bašte. Ali u njihovim

baštama nije bilo drveća, biljke nisu zasijane. Nisu rasle iz zemlje. One nisu ni poludjele. Nikada. Drveće i cvijeća u drugim baštama je živim bojama naslikano na zidu. Moglo se do-dirnuti, ali se nije moglo ubrati.

Sve što sam naučio iz mog vrta, bilo je iskustvo. Cvjetovi su ljudi, govorili su djed i baba. Od mlečike peku usne. Od divljeg maka se spava. Od žuke se dobijaju arome. Origano, ruzmarin, nana su zaduženi za bolji ukus jela. Tamo u bašti sam naučio da razlikujem vrste ruža, one koje su pogodne da se nose u ruci i one od čijih se latica dobija sirup. Kozlac i magareći trn uzalud rastu. Od prodaje sljeza i kamilice mogli smo zaraditi džeparac za školu. Luk je bio puška, suzavac-bomba, ali i komplet prve pomoći za izgrebane laktove i koljena u igri na polju.

Kada sam napustio baštu mog djetinjstva, činilo mi se kao da su se pokrenule ne samo moje iščupane granice, nego i granice moje zemlje. Izgledalo mi je kao da se promijenio cijeli geo-emocionalni krajolik. Granice mog svijeta, granice naroda, i uz nasilje, promijenjene su i granice svijeta. Postojala je još jedna razlika. Moji vršnjaci su nosili bijele uniforme. A ja nisam. Haha! Hahaha! Jesam li ja ili nisam rođen u košulji ...? Sjećate li se

početka? Rekao sam vam tada. Iako to danas ne mogu posvjedočiti ...U međuvremenu su došle sedamdesete godine. Sirota baba je sve češće ispravljana pošto se zaklinjala u Boga, pošto je govorila *Inšā'Allāh* i kada se nije uklapalo mrmljala je orijentalne riječi kad je sasvim dobro umjesto riječi prozor mogla upotrijebiti *penxheredritare*, ili umjesto dijete *evlat* i *axhamifëmijë* ili *bir* za sina. Šta bi trebalo da razumijem? Od čega bi trebalo da se zaštitim? Kako sam se mogao braniti? Ćutnjom. Niko mi nije ništa rekao. Nisam pitao i nisam dobio nikakav odgovor. Djed i baka, učitelji, roditelji, su se sporazumijevali znacima i dugo su ćutali. Strpljenje je dobro, ćutanje je zlato, napisano je u svetim knjigama konformizma.

Više nije bilo povratka. Nisam se mogao zaštititi od svijeta time što bih se ponovo vratio u ormar. Ni u bašti više nisam mogao ostate. Moraš ući u život, rekli su mi. Njihova želja i volja su se obistinile, kao što sam i ja od intimnog postao javni čovjek. Prema onima koje sam volio, morao sam okrenuti leđa. Uključujući Karkankšola - moga vršnjaka, stvorenje iz basne, koje je živjelo u vrtu, u sred drveća koje je ludjelo.

Svaki put kad je želio da bude nevidljiv, kada se borio ili neko čudo činio, Karkankšol

je oblačio košulju od lanaca. Nestao je, ali su njegova djela bila vidljiva. Bio je kao vjetar koji pokreće lišće i potresa, kao vjetar, čije prisustvo osjećamo, ali ga ne možemo vidjeti. Iako ga nikada nisam mogao savladati, sanjao sam o njegovoj sreći. Da postanem nevidljiv, pogotovo kad sam se morao pokazati, kada su me morali vidjeti.

Izašao sam i iz ove prirodne košulje. Na dan smo se opraštali, djed mi je za uspomenu poklonio loptu. Bila je napravljena od kože. Više nema takvih vrsta lopti sa mjehurom, cjevčicom za naduvavanje i vrpcom. Djed je nije naduvao sa pumpom. Naduo je svoje obraze da bi svojim dahom napunio mjehur. Čuvao sam je koliko se god može sačuvati lopta. Kad bi omekšala, stavljao sam je na sunce. Ponekad bih primakao svojim ustima cjevčicu za naduvavanje i pod izgovorom da hoću da naduвам loptu, udahnuo sam iz lopte sakupljeni dah moga djeda. Do dana kada smo se preselili, loptu smo držali na ormaru. Onda se izgubila. Kao što se to sa precima dešava. I sa svim tim što ti od ljudi kao poklon dođe.

No, to se nije na tome završilo. Kao da su se pokajali što su mi oteli košulju kad sam se rodio, moji roditelji i učitelj mi pokloniše novu košulju. Upravo sam postao muškarac - drug-

im riječima, imao sam deset godina. Povodom davanja košulje na poklon organizovali su ceremoniju na groblju mučenika u mom gradu. Svi su bili tamo. I oni, koji me nisu poznavali. I djed takođe. Tamo mi obukoše čistu bijelu košulju. Na vratu su mi stavili crvenu maramu. Nikoga nisam razočarao. Jasno sam rekao. Kao što je to ovaj slučaj zahtijevao. Bez greške. „Kunem se pred zastavom i svojim prijateljima pionirima da ću raditi, učiti i biti dostojan sin učenja partije i Čika Envera. Ja ću biti spreman da prolijem i posljednju kap krvi za odbranu socijalističke domovine.“

I prije mene su svi tako činili. Ovu zakletvu su poslije mene i drugi polagali. Da li smo održali zakletvu koju smo položili pred komunističkom zastavom? Da li ćemo biti kažnjeni zbog lažne zakletve? Ko bi mogao napisati ovaj djelić istorije u kojem su žrtve i heroji istovremeno bili tako krhki i neistiniti? Bijela košulja. Crvena marama. Ne kao zastava – crveno-crna. Crveno i bijelo. Je li to bio znak da bi moja generacija za razliku od generacije moga djeda, prolila više znoja nego krvi i bila spremnija na kompromise nego na prigovore?

VI. Gigue / Andante

Pojavljaju mi se u snovima. Letjeće košulje. Košulje za posao. Prinudne košulje za ludake. Pocijepane, krvave, odbačene posteljice, kao kēmisha - košulja ubijenog prijestolonasljednika u Sarajevu. Raširenih rukava, kao da žele da me otmu da bi me odnijele na neko drugo mjesto. U predjele gdje se svaki događaj i svaka istorija ispravno pišu. Tamo, gdje ništa nije pogrešno napisano. Reciklaža istorije. Vijek nasilja. Hoće li me one košulje oteti? Hoće li se one zalijepiti za moje tijelo? Ili su to košulje, koje sam pokušavao da u životu izbjegnem? Zanimanja koja mi nisu uspjela? Ja sam...?

Naši životi ionako liče jedan na drugoga. Kao što starost djetinjstvu nalikuje. Kao što poslednji poljubac liči na onaj prvi, liči i ovaj današnji život onome, koji smo ostavili za sobom. Svijet se ujedinjuje. Opet. Kao što su u doba kolektivizacije, mom djedu oduzeli osjećaj ličnog i intimnog oni koji su mu ličili i oni koji mu nisu bili slični. Povratak na Pangeu (superkontinent).

Sve što je oko mene stvoreno da bi me zaštitilo, nije me moglo zaštititi. Koja to košulja može biti, koja može da zaštiti ono lično, što se krije iza ekrana, novine i prijevoda? Otvaranje ili zatvaranje pred društvom? Tržište kul-

tura, razmjene? Vjerska tolerancija? Dobra sloga sa drugima, sličnima, susjedima? Haha! Hahaha! Nomadi. Opet. Emigrirati. Egzil. Po-kucaj sa unutrašnje strane tvojih vrata. Nađi utočište u sebi samom. Ante portas. Povratak u Termopile. Veliki protiv malih. Jaki protiv slabog. Privatno. Javno. Nova dilema. To be or not to be na TV? To be or not to be in the screen? Društvene mreže. Vijesti u pravo vrijeme. Dovoljan je smartfon da se uz sebe imaju sva zanimanja: reporter, fotograf, komentator, očevidac, zaštitnik građana. Big brother is watching you! Brother and sister! Globalizacija osjećanja. Ponovna kolektivizacija. Panidea. Moj deda o tome nije ništa znao. On je prerano umro.

A da biste se prebacili od mog djeda, partizana VIII jurišne brigade do mitološkog Heraklea, potrebno je nešto - kao prelazak preko plitke rijeke. Obojica su bili ratnici, ali nisu umrli u ratu, kao što to zahtijevaju patetika i epika. Nisu bili pesimisti. Umrli od lojalnosti koja truže. Prema nekoj košulji. Umrli su zbog ljubavi. Umrli su zbog političkog Erosa. Erosa obučenog u košulju i sa kravatom. Naoružani krvavim vojnim šinjelom i radnim pantalonama punim znoja i nafte. Bili su rođeni kao junaci na kraju herojske epohe, kao što sam

ja rođen u košulji u vrijeme malograđanskih ateista. Najveći podvig Heraklea? Čišćenje Augijevih štala. Moj deda nije bio uspješan. On čak nije uspio ni da potpuno očisti svoju vlastitu baštu. Nije mu pošlo za rukom da (za komunizam) napravi tako čudesna djela kao što su bila ona Herakleova. Ni tok istorije nije mogao promijeniti. Čak nijednom nije mogao oprati košulju.

Da li i ti imaš, kao svakog jutra, potrebu za prekomjernom dozom pozitivizma? Zar nemaš nikoga sa kim bi mogao podijeliti ljubav koja ti preostaje? Nema optimističke vijesti. Čudo da to što se riječju ne stvori, ne može se ni djelom stvoriti. Haha! Hahaha! Od blagoslova, koje su mi drugi dali, samo mi je jedan ispunjen. Da radim ono što mogu. Ili, ono što mi je dozvoljeno, to je da radim. A kviz? Savjet za dug život? Budi strpljiv, nevidljiv. Bavi se stvarima koje ne prave buku, koja ne padaju tako mnogo u oči, a prije svega budi oprezan kad nešto kupuješ ili kad ti neko nešto poklanja. Naročito ako je u pitanju košulja. Od svih košulja koje sam usput vidio, odabrao sam jednu. Napokon. Iako uopšte ne liči na one koje sam ovdje pominjao, ta košulja ipak ostaje sklonište, utočište. Pravo? Novo razočaranje? Čak i ako je slično koži, nudi toliko kao košulja

od papira koja se, kao što su to nekad učinile babice, može pocijepati pred tvojim očima punim mržnje.

Život liči na hodanje kroz lavirint događaja, koji, izgleda, imaju smisla samo ako vode ka ostvarivanju nekog cilja. Neko još uvijek vjeruje na Prustovo estetsko čulo i kreće u potragu za izgubljenim vremenom. Neko drugi je izabrao teži put - one koje je izabrao Adam Mihnik, kada je krenuo da sazna uzroke koji nas vode k tome da izgubimo smisao, značenje, biće svoje, kad imamo više slobode, više odgovornih institucija i za što, kao što je poznato, završavamo kao disidenti sa promijenjenom vjerom, umorni, obeshrabreni, kao što su naše zemlje, naš kontinent, Evropa.

U međuvremenu je promijenjeno pravilo, „Niko ništa ne poklanja!“ Nezavisno od toga da li živite u Gracu, Tirani ili Sarajevu, važi pravilo da će onaj, koji se rodi sa košuljom, a ne sa novcem ni posteljicom, nego sa sedam koža, morati platiti za ono što je samo njemu dato, dok je svima drugima uskraćeno.

¹ Vakëf - vakif (na turskom) : sveto mjesto (neka vrsta islamskog kulturnog mjesta)

² Teke – kulturno mjesto za beктаši-vjernike

³ Brekushe – vrsta nošnje, neka vrsta pantalona za jahanje: široke pantalone, koje se dolje sužavaju

⁴ Kapele republikë – doslovno – republički šešir: neka vrsta šešira kojeg je do tada nosila samo buržoazija, koji je služio za označavanje razlike između Zapada i Istoka

⁵ Gjaku i shprishur – odnosi se na fenomen emigracije bez izgleda na povratak. Krv naroda, koja je iskorijenjena i razasuta po svijetu. Sasvim specifično se ovaj izraz odnosi na Albance, koji su za vrijeme okupacije Otomanskog carstva napustili zemlju, otišli za Italiju i više se nisu vraćali

⁶ Godine 1972. održan je Kongres za pravopis albanskog jezika s ciljem da se utvrde principi i pravopisna pravila jedinstvenog nacionalnog književnog jezika

...”Ti možeš da se promijeniš, ali mene ostavi tamo odakle si došao. U provinciji...”

ROĐEN U PROVINCIJI

Pre nekog vremena naišao sam na tekst Martina Hajdegera objavljen u osmom broju časopisa *Tellus*. Naslov eseja glasio je: *Zašto ostajemo u provinciji?* Filozof se s ovim problemom suočava pokušavajući da objasni zbog čega je izabrao život u svom šumskom skloništu, umesto da postane rektor na berlinskom Univerzitetu. Hajdeger daje nekoliko odgovora kako bi opravdao sva „zašto-zato“ povratka u provinciju. Neka od njih sadrže objašnjenja današnjih trendova koji nalažu napuštanje gradova-centara zarad provođenja jednog dela života, ili bar nekoliko dana, u provinciji, iz razloga onog neprijateljstva koje osećamo nakon što smo od gradova uzeli sve što smo želeli – oni, dakle, za nas ostaju pre mesta zaposlenja ili trke za karijerom, nego što su izvor svih onih zadovoljstava koja je nekada pružao ur-

bani život. Ukoliko ova kontradikcija prema centrima nastaje iz potrebe posedovanja neokaljane intime, koju provincija obećava ali i ne pruža uvek, dok nagon za životom u gradovima ne odražava naše potrebe, zbog čega se onda nepotrebno utrkujemo, poput spermatozoida rasa i naroda, k multikulturalnim metropolama?

Povratak u provinciju više nas podseća na vraćanje iskonu koje je započeo humanizam, nego li na odliku savremenog, postindustrijskog načina života. Dogme evropskog romantizma koje su zahtevale povratak izvorima, raskid s gradom od strane romantizma i sentimentalizma, pa i stihovi Naima Frašerija: „Misli krilata! Zgrabi polja, planine, daleko, što dalje od grada...“, jesu tragovi koje smo pratili.

Ovaj povratak provincije, možda ne kao centra, ali u epicentar pažnje, bio je neka vrsta tihe osvete gradu. Iako neiskazana, ova osveta se po svojim krajnjim efektima ne razlikuje od odmazde koju industrijska revolucija sprovodi nad „provincijalizmom“ kao načinom života. Vredi, dakle, pitati, da li smo svesni kojim kvalitetima okrećemo leđa napuštajući grad zarad povratka u provinciju i kojih zadovoljstava se odrićemo ostavljajući provinciju. Plašim se da je odgovor u oba slučaja neizves-

tan; naš život, u krajnjoj instanci i svakom pogledu, kao i čitavoj raznolikosti sudbina koje su nam pripale, u kritičnim momentima ne postavlja pitanje „gde“ si živeo, već „kako“ si živeo.

*

Čovek jeste ono što jeste, zbog toga retko ko od nas razmišlja o gubitku u trenutku kretanja. Provincijalac polazeći razmišlja o cilju putešestvija, o tome kako se udomiti na izabranoj destinaciji, kako joj se prilagoditi, neprekidno preispituje šta mu je preostalo da učini kako se ne bi razlikovao od starosedeoaca. Trudi se da spoljašnji i unutrašnji znaci, kojim ga je opremila provincija, ne izađu na videlo. Neretko ga možemo videti usred lingvističkog dvoboja, kako se bespomoćno bori sa suglasnicima i samoglasnicima. Mučeci se, on pokušava da ih istrebi kako ne bi odali njegovo poreklo. Ipak, njegov govor, a to je naročito vidljivo, kao da poručuje: „Ti možeš da se promeniš, ali mene ostavi tamo odakle sam došao. U provinciji.“

Provincija najveći deo energije troši na održavanje svoga DNK u nepromenljivom obliku. Mutacije i eksperimenti u provinciji nisu

dobrodošli. Provincija može biti sve, ali ne i laboratorija. S druge strane, isti ti toponimi kod kojih primećujemo brigu za jednorodnost istorijskih događaja, s istom se strašću trude da očuvaju pojedince, individualce, unikatna dešavanja, prevratničke i nastrane ideje koje su neretko budile svetski um, uspavan u dobru i zlu. Oni koji na istoriju gledaju kao na ilustrovanu avanturu, očekujući da od školske dece čuju o kraljevima, o Mediteranu i njegovim gradovima i provincijama, mestima na kojima su se rodile mitologije i ratnici, bogovi i vladari, o teritorijama na kojima su izmišljane azbuke i univerzalna verovanja koja su vaskrsavala Evropu izbezumljenim noćnim morama, kreacijama samih Evropljana, pokazuju humanizam koji zaboravlja na to da su Starim kontinentom vladale drevne i savremene diktature, rođene upravo u tim gradovima i tim provincijama tako spretno idealizovanim. No, dok profesori govore a učenici slušaju, provincija proširuje svoje značenje o mestu iz kog i sam potičem, a koje je želelo da postane nekakav *trade mark* ili *limited edition* u odnosu na ostatak sveta.

Želeći da u ovom tekstu nabrojim osobine zajedničke svakoj provinciji, imam osećaj da ne radim ništa drugo do pokušaja uspavlivanja os-

vete koju moja provincija želi da izvrši na meni zbog izdaje koju sam učinio pre nekih dvadesetak godina. Ipak, i danas, iako sam otišao, ja i dalje živim u provinciji. Ali to ne činim sve vreme. Ja sam *part time* provincijalac. Bekstvo iz metropole, koje bi u mom slučaju trebalo da se zove povratkom ili preokretom, kao što se to desilo u slučaju Hajdegera, jeste stavljanje pod svetlosti reflektora svih onih gradića, varoši, palanki, mesta i mestašaca na koje do sada nismo obraćali pažnju zbog toga što su nestajali pod bleskom svetala i čari velikih gradova. Ovi gradići, varoši i palanke, tokom svog trajanja nisu promenili svoju primarnu i osnovnu funkciju, i zauvek su ostali voljena provincija, mesta odmora i relaksacije koja pružaju zavidan osećaj mira. Na taj način razmišljamo o njima nakon što ih prvi put napustimo. Tek kada razumemo ne samo svoje mogućnosti, već i ograničenja, kada sve probamo i sve izneverimo, kada osetimo besmisao i činjenicu koliko smo osetljivi kao ljudska bića, tek tada se sećamo provincije.

Zbog čega želimo da se vratimo u provinciju? Jedino zbog toga da bismo tamo proveli preostali deo života? Da bismo polaskali nostalgiji i godinama koje se nikada neće vratiti? Da bismo tamo zasnovali posao ili se odande

bavili kulturom, iz alternativnog pravca? Zašto provincija, koja ne može da izdrži susret s velikim gradom, mora da ima nekakav značaj? Zašto pratimo put koji nam ona pokazuje? Zašto da se odrekemo autoputeva, šoping centara? Da li zbog toga što smo se u provinciji rodili i stvorili kolekciju uspomena o njoj? Zbog toga što nam obećava nekakav *bio*-život ili idilični, antiindustrijski raj? A možda bi ipak u tom povratku, nalik putešestviju *lo*-sosa, trebalo da nastavimo potragu za drugim odgovorima i obrazloženjima iako bi se oni mogli učiniti iracionalnim?

I bez jasnog razloga i objašnjenja, proces povratka u provinciju traje već neko vreme. Svako dobro zna sopstveni razlog, mada ponekad ne može da ga objasni, te među svim pravilima funkcionisanja provincije prepoznajemo samo jedan aksiom: provincija menja druge, dok sama nikada ne nalazi razlog za promenu.

*

Budući da sam rođen u provinciji moram, svaki put kada o njoj govorim, da se ubedljivo izjasnim o razlici između zamišljene slike i one vrste žudnje koja prezire svakog ko se odluči za put kroz vreme. Moram da se bra-

nim od nostalgije koja u meni nalazi utočište čim pomislim na mesto sopstvenog rođenja, provinciju kojoj se vraćam, koja s godinama postaje sve lepša, slađa, premda me je, ne tako davno, samo ograničavala i nije mi pružala nikakve mogućnosti. Kad se već oslobodim svih tih osećaja, mogu da kažem kako provincija za mene nije tek mesto rođenja, odrastanja i stanovanja. Ona nije ni mesto u kom želim da živim pošto što se umorim od života koji vodim. Provincija je za mene jedan geopoetski prostor. Tvrđnju „rodio sam se u provinciji“ trebalo bi izolovati od osećaja poniženja tipičnog za mala mesta. Provincija je ljubomorna, osvetoljubiva. Provincija se suprotstavlja centru, jer sama nije centar; izaziva ga onako kako njeni stanovnici izazivaju stanovnike gradova svaki put kad se susretnu, podsećajući ih na urbano izgubljeni raj: miran način života, čist vazduh, odmor posle ručka, nepostojanje gužve, tihe večeri... Mada sam uspeo da ostvarim vezu sa svojim rodnim mestom, nisam uspeo da sačuvam idealizam. Roditi se u provinciji, odrasti u njoj, nije neka privilegija, etička vrlina, niti moralni ili vanvremenski kvalitet. Roditi se u provinciji jeste stvar sreće. Sreće koju čovek lako može percipirati i kao katastrofu.

Možda osećaj koji imam svaki put kada ugostim nekog iz mog rodnog kraja i jeste jedna vrsta skrivene samosvesti. Ne umem to da objasnim ali, ne razumevajući to do kraja, iskušavam kako izgleda gospodariti ovim prostorima po kojima ne samo da spremam putovanje, već i preuzimam odgovornost za sve što se u njima dešava. Da li je moguće reći da je u meni još uvek živ osećaj izvesne drevne samosvesti, koja se seća onoga što je ovo provincijsko mesto godinama bilo? Verovatno jeste. Zbog čega bih inače tokom svih tih gostovanja prihvatao nezahvalnu ulogu domaćina, vladara ovog kraljevstva, odnosno nekadašnje princepe, koji danas više i ne postoje? Često sam preplavljen tih osećajem, rezultatom sudara svakodnevnice s istorijom. Napadnut od strane lažnih osećanja, koja se ukazuju kad god je prolaznost ljudskog života stavljena naspram sudbine polja na kojima su se odigrale legendarne bitke, morskih zaliva u kojima su se borili kapetani, planina, gradova, imena koja ni prvi ni drugi talas invazije nisu bacili u zaborav. Ne shvatam koji je razlog nastanka tog atavističkog osećanja koji isključivo moja pro-

vincija uspeva da izazove kako bi obrazložila i posvedočila da je VIC (Very Important Center).

Možda tek sada razumem da osećaj vladarske moći kod mene nisu izazvali nazivi ulica i trgova, niti imena poznatih ličnosti koje su živele, ili nekada samo prošle kroz ovo mesto. Ovaj su osećaj kreirale prisvojne zamenice, a među njima posebnu odgovornost snosi zamenica „moj“: „moj grad“, „moja zemlja“. Ovde ne mislim na provinciju uopšte, već na Drač – moju provinciju.

Svaki put dešava se ista stvar, vraćam se u prošlost, omotavam se stranicama davnih vremena, uranjam u epohe, u vreme vladavine careva Trajana, Hadrijana i Dioklecijana. Malo ko zna da je Drač tada bio Augustinova kolonija te, slično ondašnjim provincijama, posedovao amfiteatar, akvadukt, biblioteku nazvanu u čast mecenata. Drač je tada uživao u statusu glavnog grada provincije Novi Epir, bio je pun zanatlijskih radnji u kojima su majstori stavljali poseban pečat na predmete koje je stanovništvo volelo. Ne mogu da kažem kako imam nekakav poseban sentiment prema tim vremenima. Kao da je u pitanju neki poznat ukus ili iskustvo koje ne želi da ostavi pamćenje na miru. Već se u to vreme moj grad Drač opredelio za život po strani, odlučio je da uživa u

nevidljivom postojanju, kao da je poslušao mudraca koji mu je šapnuo: „Nemoj se menjati u metropolu, bolje ostani provincija.“

Taj grad – jež, moja provincija, opkolila se zidom dužine četiri hiljade metara, koji je bio toliko visok i toliko širok da su se, kako govore hronike, četvorica stražara bez problema mogla mimoići na njemu. Ovo te tera da poveruješ kako je iza ovako iskazane volje građana, iza ovog zida, zaštitu našlo nešto što ju je zaista zasluživalo.

Danas prolazimo kroz iste te zidine, tražeći pogledom pomenuta blaga koja izostaju iz inventara grada, ali ne i iz njegovog živog pamćenja. Upravo iz ovog zida, između crvenih cigli, u proleće izrastaju divlje smokve i cveće filigranskog oblika koje napreduje ne zahvaljujući milosrđu ili nezi ljudskih ruku, već suncu i kiši. U međuvremenu, savremeni meštani ovoga grada uživaju u šetnji, igraju šah, smireno ili s uzbuđenjem pazare na malim trgovima u naseljima preko puta luke, prepričavaju istoriju pomorstva i lova koju uveličavaju daljine i strast, onako kako ronilačka maska uveličava predmete pod vodom. Odatle možemo da posmatramo tokove života. I čak ako život ne teče, onda barem curi, povlači noge, jednu za drugom, tek da bi posto-

jao, tek kako bi video da li se tamo na površini još uvek igra na isti način, ne tako daleko od mesta na kom su se nekada gladijatori borili između sebe, ili sa životinjama iz dalekih afričkih provincija Rimskog carstva, upravo se na ovom mestu uvek nađu neki dečaci koji se igraju rata drvenim mačevima. Zašto baš ovde? To niko ne zna. Ovo neznanje možemo shvatiti kao *licencia poetica*¹ usled koje pretpostavljamo da ovi dečaci, rođeni u Draču, koji se bore drvenim mačevima preko puta kapije Kaba-line koja se nalazi tik uz amfiteatar – jedan od najvećih u to vreme podignutih na Balkanu – ne rade ništa drugo već kroz igru obnavljaju nešto što se nekada zvalo „ratom“ i „borbom“. Ovi dečaci nesvesno postaju branioci pamćenja tih rituala, koje posmatra spomenik podignut u čast cara Hadrijana. Na ovom mestu. Kod ovih zidina. Čini se da se sve ovo već nekada desilo, i zbog toga život u Draču upravo tako izgleda. Sve što se nekada dešavalo, dešava se i sada. Promenila se samo forma. Kao telo u hleb, kao krv u vino, tako se stvarni grad menja u grad-maketu, ili stvarni ljudi u drevnim naseljima postaju tek raznobojne, udaljene fleke na karti.

Stanovnici ovog grada nemaju nikakvu sumnju u to da li bilje kojim je obrasla crve-

na vizantijska cigla raste na tom mestu radi sopstvenog zadovoljstva, ili je to možda odraz sećanja na čoveka koji je poželeo da izgradi ove zidove, sina koji je napustio ovaj grad, cara Anastazija Prvog, koji je poput mene i ostalih što su napustili svoje mesto rođenja, poželeo da učini nešto za svoju provinciju, nemoćan da izbriše greh napuštanja, s nadom da ga makar smanji. Na kraju, niko nije uspeo da otkrije razlog obilja biljnih semenki koje kličaju i rastu bez zemlje. Niko nije u stanju da utvrdi, da li je ovo znak poštovanja, ili nadoknada za rastanak s gradom. Vredi se, kad je tako, ponovo vratiti u provinciju poput Drača. Delimično zbog Anastazija, delimično zbog današnjih stanovnika, delimično zbog zida koji nastavlja da ćuti, suočen s morskim vetrovima.

*

Uprkos tome što se moja provincija nalazi na moru, najbolju saradnju oduvek je imala s kopnom. Davno, dok sam još bio dete, gledao bih male brodove na kojima su mornari gajili slezovaču. Pitku vodu bi delili na porcije – tri za sebe, zbog režima tri obroka dnevno, i četvrtu za slezovaču. Sada više nisam siguran da li su i danas živi ovi stari mornari koji

su nosili crne, nakrivo stavljene beretke, uvek s lulama, koji nikada ne bi ostacima izgorelog duvana gađali kormorane, već su ih bacali na sopstvene čizme. Nakon zatvaranja kafane *Mornar*, mesta na kom sam, viseći na spoljnom dovratku posmatrao kako su se kapetani u penziji družili s mladima iz pomorske škole, dok bi bosmani², porteri³ i fizički radnici iz luke sedeli sa strane, kao da žele time da kažu kako hijerarhija stvorena na moru ne može da se pogazi stavljanjem nogu na čvrsto tlo. Po zatvaranju kafane *Mornar*, nije mi preostalo ništa drugo nego da istražim morske znakove i tajne na starom, gradskom groblju. Ni ovde nisam naišao na vidljive znakove simbioze s morem. Nisam naišao ni na kakva slova ugravirana na nadgrobnim pločama, ni na jedno bronzano sidro kao ukras pokraj nečije slike. Niti na kormilo nekog broda. Ni na jednu fotografiju čoveka u mornarskoj uniformi, nijedno „rodio se“, „potonuo je“, umesto „umro je“. Nijednu sirenu nisam video, niti ostatke zamršenih konopaca, poput ovih koje sam pronašao na groblju *Cimetere marin* u gradu Sete, u južnoj Francuskoj. Ništa morsko nisam pronašao na groblju u gradu Draču, mom gradu, mojoj provinciji, opkoljenoj morem skoro sa svih strana. Ovo nije nikakav prekor. Onaj

ko umire, napušta svoju profesiju. Možda je u pitanju nepisano pravilo mornarske profesije, vratiti moru ono što je morsko, a zemlji zemaljsko. U slučaju Drača, ne samo na groblju, već ni u gradu nisam pronašao nikakve oznake koje bi ukazivale na morsku okolinu grada, na neku vezu mora i ljudi koji ovde žive, ni traga ljubavi prema slanim vodama. Isto tako nikada nisam čuo da iko obećava izgradnju muzeja mora, koji poseduje valjda svaki primorski grad. Ali ni ovo nije prekor, već primedba na račun pamćenja.

*

Oni koji bi poželeli neki suvenir, bar neku figuricu izrađenu od gline iz okolnih brda, vratiće se kući teška srca. U mojoj provinciji mogu da kupe orlove, ali ne i galebove oblikovane u drvetu. Mogu da kupe Đerđa Kastriota na konju, mačeve i noževe ukrašene filigranima. Možemo da se divimo bunkerima od alabastera, fesovima, verenicama sa svih strana Albanije, torbicama i stolnjacima, Majci Terezi, ali ne i poklonima ili suvenirima s morskim simbolima, znakovima ili nasleđenim tragovima zbog kojih je Drač grad, ali ne i mesto stanovanja. Dovoljno bi bilo da ono što dan-

as postoji kao reč, postane deo stvarnog života, počevši od starih, morskih dračkih recepata, koje nećete videti na meniju restorana, niti na crnim tablama krčmi, završivši s reprodukcijom svega što se smatra istorijskim za ovaj grad.

Međutim, oni koji ovde provode svaki dan ne mogu da se opterećuju onima koji su tu samo delimično, oni koji žive ovde telom i umom neće slušati savete onih koji su ovde jedino srcem.

Sve što je zamišljeno da traje večno, može imati sudbinu jednog smrtnika. I nije to neki epitaf. Ovo je podsticaj za one koji tek planiraju da dođu, a nikada ranije nisu ovde bili. Požurite, ali nemojte da postavljate previše pitanja. Nemojte pitati gde se nalazi rezidencija princa Vida. Nju više nikada nećete pronaći, iako je to bila jedna od retkih zgrada u Albaniji u stilu evropske renesanse. Ne pitajući, poštedecete sebe osećanja nemira. Morate takođe shvatiti kako nigde nije zacrtano da ćete u provinciji stvari pronaći onakvima kakvim ste ih ostavili. Umesto da trošite dragoceno vreme tražeći Vidovu rezidenciju, bolje se zadovoljite razglednicom s nekim od prizora iz Vidovog vremena. Provincije su u lošim odnosima s nasleđem i inostranstvom, dok su sve novosti bliske srcu provincije, posebno one prestoničke.

Ako prihvatimo da je geografija boginja odbrane moje provincije, onda je istorija njena dadilja. Zar se ne rađa sve kako bi se promenilo u sećanju koje je poput fotografije? Takva je sudbina u Draču pripala mnogim zgradama, bogomoljama, mozaicima, dverima i hramovima. Nisu sve u ovom gradu uništili Turci, nomadska ili varvarska plemena. Nešto je preostalo i za nas. Zato, kad već stignete do Drača, nemojte pitati gde su stari dokovi, gde se nalazi most po kom se šetao, kako pričaju starci, Ismail Ćemali nakon što je stigao u Drač ne bi li prvi put stavio arbanašku zastavu (možda je uveliko znao da se reč arbër“ prvi put i pojavila u Draču, u hronici u kojoj Ana Komnina opisuje napad Roberta Gviskara na nomadska plemena). Nemojte pitati za stare uličice, za riblji trg, kućice s baštama gde su se snimali prvi albanski filmovi. Nemojte pitati šta znači „Kodra e Mojsive“, „Stani“, „Sefer Efeniu“, „Currilat“, „Çesma e ferrës“, „Porta Romana“. Nemojte se sećati bazena na kojima su trenirali plivači iz Drača koji su se večito borili protiv onih iz Valone, kao ni *aneksa*, terena na kojima su vežbale nade dračanskog fudbala, najčešće izgubljene.

Provincije funkcionišu kao palimpsesti. One se talože jedna na drugu, a svako ko dolazi, stiže da bi promenio sve što ga je tamo snašlo.

I dok govorimo o rečima, za mene grbavog, čiju grbu čitav život ispraviti neće, nije bez značaja činjenica da prve reči na albanskom jeziku vezane za zemlju, more i čoveka, potiču iz provincije iz koje i sam potičem, iz Drača. Daleke 1497. godine, četiri godine pre no što su grad osvojili Turci, nakon čega su nestali kompletan izgled, pamćenje i način života ovog mesta, čovek koji je napisao prve reči na albanskom, čovek sličan meni, rodio se u provinciji. Zvao se Arnold Van Harf. Krenuo je iz nemačkog mesta Kelna u Koloniji, da bi stigao čak dođe. U povratku iz krstaških ratova za svoju upotrebu se opskrbio s nekoliko dragocenih reči, danas svakako daleko dragocenijih nama nego njemu. Među tim rečima našle su se dve kojima se iskazuje ravnoteža u svetu: *myr* (dobro), *kyecke* (loše). U njegovom zborniku su i sledeće reči: *boicke* (hleb), *vene* (vino), *oie* (voda), *pyske* (riba), *taverna* (taverna), *geneyrea* (muškarac), *groua* (žena), *denarye* (novac), *myreprama* (dobro veče), *Criste* (Hrist)...

Ove reči više ne postoje u pomenutoj formi. Samim tim, ni ljudi koji su ih koristili više nisu

prisutni. Ipak, u mom gradu Draču ne postoji ni najmanji trag ponosa koji bi nas podsećao na njih, na prve albanske reči sakupljene od tadašnjih stanovnika naše drage provincije. I možda grad Keln nema previše razloga da bilo šta posveti Arnoldu von Harfu, ali Drač, moja provincija, nije nazvao nijednu ulicu njegovim imenom, nijedna škola ga nije izabrala za zaštitnika, nijedan se trg ne zove po njemu, čak ni trgovački prolaz gde bi se reči koje je prikupio mogle prosto ispisati kao uspomena, nema ni najmanjeg spomenika koji bi mogao da privlači sunce i poglede.

*

S vremenom gradovi počnu da liče na likove poput onih iz bajki, koji su šetali njihovim ulicama. I tako, ne možemo da vidimo, ali možemo da zadržimo u sećanju, ime morskog vladara Redonina, Svetog Astije, dračkog episkopa, mučenika kog su, premazanog medom, pojele pčele. Možemo zapamtiti Sveti Kamen, pored kog su noćile žene noseći mu poklone i novac, kako bi imale sreće u braku i porodici, dobru decu i srećan porođaj. Pamtimo i Tompsonovu Sahat Kulu koju je opevao Fan Noli, te Jalisinu Kapiju, Kalasovu pijacu, Varoške Ve-

like Dveri, Trg Slobode, fabriku duvana, zgradu krijumčarnika, kuće skrivenog uživanja blizu luke, dve velike krčme – kod Ktupija i Bešira, bioskop Gloriju, radnju s osvežavajućim sokovima, sklonište u kom je prespavao albanolog Georg Hajn, Lavlju Kapiju, stare pesme, spomen Martinu Barletu, pretpostavljenu ružu vetrova koja, kad zimi duva bura sa severa i severoistoka, izaziva osećaj da antičke sirene još postoje. Nema više morskih algi, vila na peščanim plažama, drvenih mostića na kojima su volele da sede žene koje su došle zarad morske kupke, nema ni sonih župa, laguna, roda, rukotvorenih remek-dela, psihijatrijske bolnice na brdu i fabrike sladoleda. U gradu nema više tog šmeka nekad probanog i zaboravljenog, kao što je zaboravljena činjenica da je Drač bio bar dva puta glavni grad ove države. Nikog nije još napustila čežnja za ovim životom.

Barem u planinama i danas rastu lavanda, origano i žutilica koje možete skupljati u blizini belih rebara planine Drač, kao što sam to i ja radio dok sam bio dete. Ovde svoj početak ima Via Egnatia, ovde se vide i lagano uvezani graničnici, mali morski fenjeri, koji štrče iznad vode i informišu nas o njenoj dubini, turska kupatila i fenjer što lebdi iznad kraljevske vile – napuštene nesrećnice koja je pratila pogledom

sve što ulazi i izlazi sa strane mora. I sada ovde rastu venecijske palme, tornjevi na vizantijskim zidovima, turski topovi, venecijanska kula u čijoj prostoriji sam se oženio 1995. godine. Sve to zajedno razlog je da se vraćamo u provinciju, u tu posebnu provinciju. Ali, nije ovo mesto poput stolnjaka prostrtog po stolu radi velike gozbe. Nije ni poput banje, u koju čovek dolazi radi ispunjenja fizioloških potreba. Veza je u ovom slučaju uravnotežena reč, ona koju možemo upotrebiti ukoliko zaključimo da reč ljubav zvuči previše patetično. Posebno ako nam se ne sviđa navođenje dva poznata stiha čiji je autor Tursun Beg, hroničar na dvoru sultana Mehmeda Drugog:

„Ej, čoveče šta li si učinio?!

Sve što je bilo zlato u srebro si promenio!“

U eri globalizacije provincija asocira na mesto poput bunkera za vreme rata, mesto bezbedno, koje štiti od svega što je proizvela pseudoideološka civilizacija poslednjih dekada. Nakon pada Berlinskog Zida upravo je provincija postala zid koji ne dozvoljava metropolama da se sudare. Mada provincija postaje naš spasitelj, Hajdegerovo pitanje još uvek ostaje nerešeno. Zašto se ljudi odlučuju da žive

u provinciji? Kakva je moralnost centara ukoliko provincije, ove poslednje tačke odbrane od postindustrijskog napada, vazdušni jastuci koji ne dopuštaju metropolama da se sudare, opet ne nude dovoljno razloga kako bi zadržale svoje vernike. Tek, možda smo već stigli da zaboravimo trenutak kad smo krenuli iz provincije poput spermatozoida u trci, željnih da oplode jaja metropole, žedne mesa. Dok pišem ove reči čini mi se, jače nego ikada, da su provincije slične ribarskim mrežama. Velike ribe ih kidaju i prolaze kroz njih, dok se druge zastavljaju i na kraju žele da ostanu u njima zauvek. Možda je ovo zajednička osobina svih provincija. Niko ne može da objasni potpuno i do kraja zašto oni koji su se rodili i odrasli u provinciji proklinju svoju sudbinu i žele da odu, dok oni koji samo gostuju tamo odlaze i nikad se ne vraćaju, ali ponešto napišu zauzvat, kao što to radim i ja sada.

Provincije imaju svoje svece, koje nikada neće veličati ili proglasiti svetim. Ovde se o ljudima ne priča dobro čak ni posle smrti. Sve je malo i ostaje takvo i nikad neće porasti. Ono što raste je atipično, izdajničko, nije iz provincije. Upravo iz tog razloga retko ko smatra svetim one koji spasavaju od zaborava pesme poput „Vika deti tallaz tallaz“, pesmu-ariju

„Kapetane, o mlado momče, uzmi dvogled i gle“, pesmu „Kad sam imao lep cvet“, „U Draču na pazaru“. Zapravo, te „ribice“ koje ostaju, nigde se ne kreću, održavaju provincije živim; iako ništa ne govore o tome, čini mi se da dobro znaju razlog zbog kog se naše duše neće smiriti dokle god se ne vrate do polazne tačke. Slično lososima, u provincijama ne gube vreme tražeći odgovore na pitanja poput Hajdegerovog: „Zašto ostajemo u provinciji?“ Jedan od odgovora može da bude činjenica da ja ne živim u mestu ili toponimu. Ja sam stanovnik Drača. Ovo ime sam zavoleo od početka, bezuslovno. Možda zbog toga što je provincija zvana Drač bila prvi poklon kojim me je darivala majka kada sam došao na ovaj svet. Ovo ime sam čuo pre nego što sam saznao za svoje ime. Ovaj dar uvek nosim sa sobom, poput omiljene igračke, ali i najopasnijeg oružja, onog koje povređuje mene samog.

S vremenom, na sreću ili ne, uspeo sam da je izbegnem. Napustio sam je nikad je se ne oslobađajući. Gde god krenuo, bio sam kontrolisan od strane te forme, tog imena, provincije, koja me izbacuje poput pračke pa me vraća, da bi me na kraju ponovo proterala.

Uprkos tome što je svugde nosim sa sobom, uspevam da je sakrijem, kao da je to neka

moja mana. Ponekad se javi kao najdraža, najskupocenija. I nisam siguran nosim li njen blagoslov ili kletvu. Pogotovo sada, kada više ne živim ovde, u gradu čije ime je Drač. I niko od nas, ne samo ja, ne živi u nekoj provinciji ili gradu. Svi mi živimo u imenima, kao što ja živim u imenu Drač, koje je moja najsigurnija adresa.

¹ Pesnička sloboda (prim. prev.)

² Kolokvijalni pomorski naziv za šefa palube. (prim. prev.)

³ Nosači. (prim. prev.)

